

רפורמציות, נזירות ומנזרים בעת החדשה המוקדמת

הרפורמציות פתחו פתח לתמורות ניכרות ביחסי המגדר. תמר הרציג מתמקדת באחת המרכזיות שבהן: השפעתו המורכבת של ביטול הנזירות בידי מרטין לותר על אפשרויות הפעולה הפתוחות לפני נשים לעומת אלה העומדות לפני גברים. המאמר בוחן תגובות של נשים לפירוק מנזריהן בחבלי ארץ שהפכו לפרוטסטנטיים, ודן בהתמודדות ראשי הכנסייה הקתולית בוועידת טרנטו (1545-1563) עם קריאת התיגר הלותרנית על חיי הנזירות. הרציג טוענת, כי אף שהוועידה דחתה את עיקרי האמונה הפרוטסטנטיים והדגישה את חשיבות הנזירות, בתגובה לביקורת הלותרנית היא הורתה על סגירתן של נזירות במנזרים ועל בידודן המוחלט מהחברה, בהותירה לנזירות מרחב פעולה צר ביותר לקידום מטרותיה של "הכנסייה הלוחמת".

ורבייה לבין חטא, והדגיש את תרומתם החיובית לביסוס הקשר הרגשי בין בני הזוג. קדושת הנישואים הביאה את לותר לתמוך במתן עונש מוות לנואפים, ובניגוד למקובל במערכות המשפט החילוניות בימיו, שהבחינו בחומרת הענישה בין בעלים בוגדניים לרעיות שסרחו, לותר לא הבחין ביניהם. החשיבות הרבה שייחס לקרבה הרגשית בין בני הזוג הביאה אותו להתיר את הגירושים, שהכנסייה הקתולית אסרה בתוקף, לא רק בעקבות בגידה אלא גם כאשר חיי הנישואים עלו על שרטון.

ההכרה בחשיבותם של יחסי מין לביסוס קרבה רגשית, האדרת הקשר הזוגי והתרת הגירושים במקרים שבהם הוא לא צלח השפיעו ללא ספק על חייהן של נשים באזורים שעברו לשליטה לותרנית – אך אין לראות בלותר מי שביקש להנהיג מהפכה ביחסים בין המינים. נהפוך הוא: לותר היה שמרן מבחינה חברתית, והקפיד שלא לערער את הסדר החברתי הפטריארכלי. אף שהדגיש את ההרמוניה וההדדיות במסגרת הנישואים לותר לא דגל במשק בית שוויוני. הוא הצהיר כי רעיות, ממש כמו ילדיהן, צריכות להיות כפופות לאבי המשפחה ולציית לו, וכי על אבי המשפחה לנהל את התא המשפחתי בדומה לשליט העומד בראש ממלכה.

לותר הציב את הנישואים ואת האימהות כמטרות נשגבות, שעל כל הנשים הנוצריות לשאוף אליהן. מנשים אלמנות וגרושות הוא ציפה שיתחתנו בשנית כדי שתשובנה

הרפורמציות, אלה הפרוטסטנטיות וזו הקתולית, פתחו פתח לתמורות ניכרות ביחסי המגדר. מרטין לותר (1483-1546) טען כי הגאולה תלויה רק בחסד האלוהי, באמונה ובקריאה בכתבי הקודש, ולא בתיווך הממסד הכנסייתי. משום כך העלה על נס את רעיון "כהונת כל המאמינים", ובכך ביטל את עליונותם הדתית של גברים שהוסמכו לכמורה על כל הנשים (לרבות נזירות) ועל גברים שלא הוסמכו לכמורה. ביטול זה הגיע נשים להשתתף באופן פעיל בשלבים הראשונים והמהפכניים של הרפורמציה הלותרנית כמטיפות וכמתנבאות.

מלבד הפקעת הסמכויות הייחודיות שהיו שמורות עד לראשית המאה השש־עשרה רק לחברי הכמורה הגברית, לותר גם דחה את אידיאל הפרישות המינית, שנחשבה עד אז נעלה מבחינה רוחנית על חיי הנישואים. את חיי המשפחה לותר קידש, והגדירם כמסגרת היחידה המאפשרת לבני האדם להגיע לשלמות דתית. הוא אף ביטל את הקישור שבין יחסי מין במסגרת הנישואים שלא לצורך פרייה

פרופ' תמר הרציג מלמדת בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת תל-אביב ומתמחה בהיסטוריה הדתית של איטליה בעת החדשה המוקדמת. ספרה הרביעי, *A Convert's Tale: Art, Crime, and Jewish Apostasy in Renaissance Italy*, עתיד לראות אור השנה בהוצאת Harvard University Press.

דוא"ל: therzig@tauex.tau.ac.il

מריה דה אגרדה (de Ágreda) מתגלה בפני ילידי יבשת אמריקה, ציור ספרדי מהמאה השבע-עשרה

להיות כפופות למרותו של גבר. מכיוון שביטל את אידיאל חיי הפרישות ודרש מן הנשים לבטא את אדיקותן הדתית רק במסגרת המשפחה, הייתה למהפכה הדתית שחולל השפעה הרת גורל על אותו פלח באוכלוסייה הנשית, שחי עד אז במסגרת חלופית לתא המשפחתי, דהיינו במנזרים. במאמר זה אשרטט את התמורות שחלו בנזירות הנשית במערב בעקבות ביטול מוסד הנזירות בידי לותר. בחלק הראשון אציג את תגובות הנזירות לפירוק המנזרים בחבלי הארץ שהפכו לפרוטסטנטיים, בחלק השני אדון בהשפעת הביקורת הלותרנית על העיצוב מחדש של חיי הנזירות באזורים שנותרו קתוליים, ולסיום אבחן את ניסיונות הנזירות לתרום למאבק בפרוטסטנטיות ואת מאמציהם של ראשי הכנסייה הקתולית להדירן מהמערכה הדתית, ואטען כי מאמצים אלה נחלו הצלחה חלקית בלבד.

נזירות ומנזרי נשים באזורים הלותרניים

ערב פרוץ הרפורמציה הלותרנית כללו המנזרים באירופה גם קהילות של נזירות לכל דבר ועניין וגם קהילות דתיות, שחברותיהן קיבלו על עצמן רק כמה מנדרי הנזירות (כמו פרישות מינית וויתור על רכוש פרטי) ולא היו מחויבות לחיים של בידוד מהחברה הסובבת במנזרים סגורים (משיקולי נוחות, אתיחס בהמשך לכולן כ"נזירות"). שיעורן של נשים אלה בקרב האוכלוסייה האירופית לא היה אחיד. באזורים כמו אנגליה, שבה הורשו בנות האליטה להתחתן עם גברים ממעמדות נמוכים יותר בתמורה לנדוניה מופחתת, משפחה יכלה להרשות לעצמה לחתן יותר מבת אחת ולכן הופעל על בנות האצולה והבורגנות הגבוהה פחות לחץ להיכנס למנזרים. כתוצאה מכך היו הנזירות חלק זעום בלבד מהאוכלוסייה. לעומת זאת, בחצי האי האיטלקי מנהגי ההורשה המקובלים גרמו למשפחות בקרב השכבות הגבוהות לעודד את בנותיהן להיכנס למנזרים ולא להתחתן; שיעור הנזירות בערים איטלקיות כמו פירנצה הגיע עד כדי 40 אחוז מכלל נשות האליטה. מסיבות שיובהרו להלן, הזיקה בין המעמדות הגבוהים למנזרי הנשים הייתה חזקה במיוחד בקיסרות הגרמנית (היא "הקיסרות הרומית הקדושה של העם הגרמני"). על ההשלכות שנובעו להרכב החברתי של המנזרים הגרמניים היוקרתיים והעשירים בעידן הרפורמציות נעמוד בהמשך.

אף שלא מעט מתקני דת לפני לותר מתחו ביקורת על הקלקלות שפשו במנזרים, אף לא אחד מהם ערער על ערכה הדתית של הפרישות המינית או קרא לביטול קהילות הנזירות והנזירים. לותר היה הראשון שהפך על פיה את התפיסה, שחיי הפרישות הם הדרך המועדפת לשלמות רוחנית,

תפיסה שהייתה מקובלת בנצרות מאז ימיו של השליח פאולוס. לותר עצמו עזב את המנזר האוגוסטיני שהשתייך אליו, פשט את גלימת הנזירים והצהיר, כי הטבע האנושי אינו מאפשר לעמוד בדרישת ההקפדה על פרישות מינית. משום כך, מי שמתיימרים לחיות חיי פרישות שקועים בהכרח במחשבות חטא – או גרוע מכך, במעשי תועבה המהווים הפרה של נדר הפרישות שהם נדרו עם כניסתם למנזר. בשלבים הראשונים של הרפורמציה השווה לותר את מנזרי הנשים לבתי בושת וטען, כי חיי המנזר מונעים מנזירות למלא את ייעודן הדתי האמיתי כרעיות וכאימהות ובה בעת מעודדים חיי חטא של פריצות מינית – שכן התשוקה המינית גורמת לנזירות לקיים יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואים ובכך להפר את נדר הפרישות שנדרו בכניסתן למנזר.

בטריטוריות הגרמניות, ששליטיהן אימצו את עקרונות הרפורמציה הלותרנית החל בשנות ה-20 של המאה השש-עשרה, היו החרמת רכוש המנזרים ו"שחרור" יושביהם ויושבותיהם מעול חיי הנזירות בגדר צעדים ראשונים שסימנו את ההצטרפות למחנה הפרוטסטנטי. גם בדנמרק, בשוודיה, בארצות השפלה, באנגליה ובאירלנד השתלטו השלטונות על המנזרים, וביקשו לפזר את הקהילות הדתיות שאכלסו אותם מייד לאחר הניתוק מהכנסייה הקתולית. נזירות לא מעטות, ובייחוד אלה שנשלחו למנזרים בעל כורחן בשל שיקולים כלכליים של משפחותיהן, קיבלו בשמחה את הידיעות על ההטפות של לותר ושל חסידיו נגד חיי הנזירות. היו גם נזירות ששמעו על הצלחת הרפורמציה והחליטו לברוח מיוזמתן ממנזרים באזורים קתוליים לחבלי ארץ שעברו לשליטה לותרנית. בשנת 1523 ברחו קבוצה של נזירות ממנזר נימבשן (Nimbschen) הציסטרציאני שבחבל סקסוניה. תשע מהן הגיעו לוויטנברג (Wittenberg) וביקשו את עזרתו של לותר, ואחת הנזירות, קתרינה פון בורה (von Bora), נישאה לו שנתיים מאוחר יותר. חתונתם של הנזיר־לשעבר והנזירה־לשעבר בשנת 1525 נועדה לשדר לכל תומכי הרפורמציה הלותרנית מסר חד־משמעי בדבר עליונותם הדתית של חיי הנישואים על כל צורת חיים אחרת.

אך רבות מהנזירות לא קיבלו בברכה את הקריאה לביטול אורח חייהן. במרכז אירופה הייתה התנגדותן של נזירות לפירוק מנזריהן רבה מהתנגדותם של נזירים, ובטריטוריות הגרמניות, שבהן הרפורמציה הפרוטסטנטית נחלה הצלחה, הרבה יותר מנזרי נשים המשיכו להתקיים ממנזרי גברים. ההתנגדות לפירוק מנזרי הנשים נבעה בין היתר מהקשיים הייחודיים שעמדו לפני הנשים בסגירת מנזריהן. נזירים שנהו אחרי הרפורמטורים מצאו בנקל עבודה כמטיפים או

נזירה, עם קרניים שטניות על ראשה, מקבלת מכתב מאחותה שהפכה ללותרנית ונישאה; היונה, שמסמלת את רוח הקודש, מעידה על צדקת דרכה של האחות. מתוך פמפלט תעמולה לותרני מהמחצית הראשונה של המאה השש-עשרה

שוויון רוחני בסיסי של כל המאמינים, נשים וגברים כאחד, אך הוא לא אפשר לנשים למלא תפקידים דתיים בכנסייה הלותרנית. גם רפורמטורים פרוטסטנטים אחרים, כמו אולריך צווינגלי (Zwingli), ז'אן קלווין (Calvin) וראשי הכנסייה האנגליקנית, לא התירו לנשים למלא תפקידים דתיים רשמיים.

בתוך המנזר עסקו הנזירות במגוון פעילויות, לרבות ניהול ספרי החשבונות של נכסי קהילותיהן וכתבת

כמרצים לתאולוגיה, ויכלו גם לנצל את שליטתם בלטינית כדי להשתלב במערכות הממשל העירוניות. כגברים לא נדרשה מהם נדוניה כתנאי לנישואים אלא עדות ליכולתם להשתכר, ומשום שנהגו מחופש תנועה במרחב הציבורי יכלו לנדוד כדי לחפש עבודה שתאפשר להם לפרנס משפחה. המעבר של הגברים, אם כן, מחיי המנזר לחברה החילונית התרחש על פי רוב ללא קשיים מיוחדים. לנזירות, לעומת זאת, המצב היה מסובך יותר: לותר אמנם הצהיר על

הכרוניקות של מנזריהן – אך לאחר שנדרשו לפשוט את גלימות המסדר במהלך הרפורמציה, מנעו מהן הנורמות הפטריארכליות ששלטו בכיפה במאה השש־עשרה להשתלב במערכות המנהל הציבורי בעריהן או במערכות הארגון של הכנסיות הפרוטסטנטיות החדשות. מנהיגי הכנסיות הללו ציפו מנזירות לשעבר להתחנך ולהיות סמוכות על שולחן בעליהן, ולא לחפש פרנסה על בסיס הניסיון והכישורים שרכשו במנזר. בשל שמרנותם בכל הנוגע ליחסים בין המינים דבקו לותר וראשי הכנסיות הפרוטסטנטיות האחרות בנורמות ההתנהגות המסורתיות, ובגינן לא אפשרו לנזירות לשעבר לכהן בתפקידי כמוזרה, להטיף או ללמד את עיקרי הדת מחוץ לכותלי בתייהן.

לותר ציפה מן הנזירות לשעבר לממש את ייעודן הדתי כשאר הנשים במסגרת התא המשפחתי, ואף שלנשים צעירות כקתרינה פון בורה היה הדבר פתרון סביר ואף נחשק, מן הנשים המבוגרות שחיו את רוב חייהן בקהילה הומוגנית מגדרית קשה היה לדרוש שיתחננו. מסובך לא פחות היה למצוא להן שידוך. באירופה במאה השש־עשרה נדרשו משפחות הנשים לספק נדוניה כתנאי לנישואיהן, וככל שהמוצא החברתי שלהן היה רם יותר, ערכה של הנדוניה שנדרשה מהן כדי להינשא לבני מעמדן עלה. גובה הנדוניה שנדרשה ממשפחות האליטה היה גורם מרכזי בהחלטה לשלוח רבות מהבנות למנזרים. אמנם גם הנזירות שנחשבו לכלותיו של ישו, נדרשו לנדוניה כתנאי לקבלתן למנזר, לכיסוי עלות מחייתן בקהילה לשארית חייהן, אך גם במנזרים היוקרתיים ביותר היו הנדוניות הנזיריות נמוכות במידה ניכרת מן הנדוניה שנדרשה לחתונה. הנשים שמנזריהן נסגרו ורכושם הוחרם היו אמורות לקבל סכום השווה לגובה הנדוניה הנזירית שמשפחותיהן שילמו כשנכנסו למנזר, אך במקרים רבים הדבר לא היה אפשרי. נזירות לשעבר נאלצו לתבוע את השלטונות ולחכות שנים ארוכות לפני שהנדוניה הוחזרה להן. יתרה מזאת, מכיוון שסכום הנדוניה שקיבלו לא אפשר להן להתחנך עם גברים מרקע חברתי הדומה לשלהן, רבות הסתייגו מאפשרות הנישואים. בערים גרמניות, כמו למשל אוגסבורג (Augsburg), החליטו מנהיגי הרפורמציה כבר בשנות ה־30 של המאה השש־עשרה לחלק לנזירות לשעבר רנטה שנתית שתאפשר להן להתקיים בכבוד במקום סכום חדי־פעמי גדול כתחליף לנדוניה. באנגליה ובחלקים של ארצות השפלה נשלחו נזירות בחזרה למשפחות המוצא שלהן והמשיכו להתקיים שם מקצבה שקיבלו מהשלטונות, שדנה אותן במקרים רבים לתנאי מחיה קשים בהרבה מאלה שהן היו רגילות להם כנזירות במנזרים מבוססים.

הקשיים המעשיים שמנעו מן הנזירות לשעבר לממש את האידיאל הדתי של לותר ולהתחנך הלכו

והתבהרו כשהרפורמציה הפרוטסטנטית התפשטה ברחבי הקיסרות הגרמנית ובארצות סקנדינביה. בקהילות נשים לא מעטות – בייחוד כאלה שחברותיהן היו בנות למשפחות האליטה האזורית – הייתה ההתנגדות לפירוק המנזרים עזה עד כדי כך שהשלטונות התירו את המשך קיומם עד מותה של הנזירה האחרונה – אף שאסרו את קליטתן של נזירות חדשות. קרובי המשפחה של הנזירות, שמילאו עמדות מפתח במערכות הממשל המקומיות, הכירו בכך שסיכוייהן להינשא לבני מעמדן קלושים, והעדיפו לאפשר להן לחיות את שארית חייהן בקהילות שהעניקו להן חיים של נוחות יחסית, ולא להתחנך עם גברים מרקע חברתי נחות משלהן. במקרים אחדים התנגדו הנזירות לסגירת מנזריהן משום שדבקו באורח החיים הקהילתי, אבל קיבלו בהכנעה פשרות דתיות עם השלטונות הלותרניים, שדרשו מהן להאזין בקביעות לדרשות מפי מטיפים אוונגליים בשפה המקומית. זאת ועוד, היו מנזרים שכל השוכנות בהם הכירו בצדקתה של התאולוגיה הלותרנית והמירו את דתן – ובכל זאת התעקשו להמשיך ולחיות בקהילותיהן. תופעה זו גרמה ללותר עצמו למתן את ביקורתו הגורפת על חיי הנזירות, ובשנות ה־30 של המאה השש־עשרה הוא אף הצהיר: "אם אנשים מסוימים, בעלי אופי יוצא דופן, מסוגלים לחיות לפי תקנון [נזירי] ומבקשים לחיות את חייהם במנזר, איננו מעוניינים לאסור זאת עליהם, כל עוד הדוקטרינה והפולחן שלהם טהורים",¹ כלומר: כל עוד הנזירות מקבלות על עצמן את עיקרי האמונה הלותרניים. הכרוז זה אפשר לאנומליה של "מנזרים לותרניים" להתקיים בחלקים שונים בקיסרות הגרמנית. לדוגמא, רק בדוכסות הלותרנית בראונשווייג־לינבורג (Braunschweig und Lüneburg) שבצפון־מערב הקיסרות פעלו 14 "מנזרים לותרניים" גדולים ואמידים עד למאה התשע־עשרה. בפועל הם תפקדו כקהילות לנשים לותרניות לא נשואות, ומקצתם היו מופקדים על ניהול בתי הספר המקומיים.

בחירתן של נשים, שנולדו למשפחות לותרניות בתחומי דוכסות בראונשווייג־לינבורג, להצטרף למוסדות שצמחו על יסודותיהם של מנזרים קתוליים מלמדת על כוח המשיכה של מנזרי הנשים כחלופה לחיי נישואים ואימהות במסגרת המשפחה. הן הנזירות הגרמניות שהתנגדו לסגירת מנזריהן הקתוליים והן הנשים שהמשיכו להתגורר ב"מנזרים לותרניים" העדיפו לחיות בקהילות נשים, שנהנתה מאוטונומיה כלשהי ומיוקרה חברתית, ושחברותיה יכלו לעסוק בפעילות משמעותית דתית או ציבורית – בעיקר בתחום החינוך. בעידן הקדם־מודרני, שבו תוחלת החיים של נזירות הייתה גבוהה במידה רבה מזו של נשים מחוץ למנזרים – בעיקר משום שהן היו מוגנות מהסכנות

הנזירה קתרינה פון בורה (von Bora), שנישאה ללותר, בציור של לוקאס קראנאך האב, שמן על לוח, שנת 1529

הכרוכות בהיריון ובלידה, שהיו גורמי התמותה העיקריים של נשים בגיל הפוריות בתקופה זו – נשאו החיים בקהילות נשים יתרונות שאפילו ביקורתם החריפה של הרפורמטורים הפרוטסטנטים על מוסד הנזירות לא הצליחה להעלים. לא במקרה בחרה בשלהי המאה השבע־עשרה הוגת הדעות האנגלייה מרי אסטל (Astell, 1666-1731), שגדלה כאנגליקנית, לאמץ את מודל המנזר כמרחב אידיאלי שבמסגרתו יכולות בנות המין הנשי לעסוק בחשיבה ובלמוד בלי להיות כבולות לתפקידים שנכפים עליהן במסגרת המשפחתית.

עם זאת, נזירות רבות במרחב הפרוטסטנטי במאה השש־עשרה סירבו לפשוט את גלימת המסדר שלהן לא רק מפני שהעריכו את היתרונות המעשיים שבחיי המנזר, אלא גם – ולעתים בעיקר – בשל מחויבותן העמוקה לאמונה הקתולית. נזירות כמו המתנבאת האנגלייה אליזבת' ברטון (Barton), שהוצאה להורג בשנת 1534 בגלל ביקורתה על התנהלותו הדתית של המלך הנרי השמיני, היו מוכנות להקריב את חייהן על מזבח אמונתן הקתולית, ונזירות אחרות באנגליה ובאירלנד העדיפו לגלות ממולדתן לאחר פירוק המנזרים בהוראת הכתר ולהמשיך לחיות כנזירות במדינות אירופה, שבהן הפולחן הקתולי הותר.

לצד זאת, במנזרים הקתוליים שהורשו להתקיים בתנאים מגבילים במדינות לותרניות בקיסרות הגרמנית, נקטו הנזירות מגוון טקטיקות בהתנגדותן לניסיונות להמיר את דתן. בין היתר, הן נהגו למלא את אוזניהן בשעווה ובצמר כדי לא לשמוע את דברי המטיפים הפרוטסטנטים שאולצו להאזין לדרשותיהם.

אחדות ממועצות הערים הפרוטסטנטיות ביקשו להסב את מנזרי הנשים לבתי ספר, ואפשרו לנזירות שחיו בהם להישאר כמורות לבנות האליטה המקומית. בדרך זו יכלו נזירות ותיקות לקבל לקהילתן נערות צעירות שהגיעו כתלמידות והפכו עם הזמן לנזירות, תוך הפרת האיסור הרשמי על קבלת חברות חדשות לקהילה. כך היה המצב

במנזרים הדומיניקניים בשטרסבורג (Straßburg), שהמשיכו לתפקד כמוקדי הפצה של הדת הקתולית כמאה שנה לאחר שרוב תושבי חבל הארץ שלהן המירו את דתם ללותרניות. השלטונות הלותרניים ראו בהמשך קיומם של מנזרי נשים סכנה דתית פחותה מזו שנשקפה ממנזרי הגברים, ולא התעקשו על פירוק הקהילות שחברותיהן סירבו לעזוב. בעשורים הבאים נהגו הנזירות להזמין כמרים קתולים ממחוזות אחרים (שנותרו תחת שליטה קתולית), כדי שיקיימו טקסי מיסה בכנסיות במנזריהן ויטבילו תינוקות שנולדו באזור, בהתאם לנוהג הקתולי. בדרך זו מילאו הנזירות תפקידי מפתח בשימור הפולחן הקתולי ובהפצת עקרונות הדת הקתולית בחבל אלזס. פעילותן המתמשכת

תרומה תרומה מכרעת לקתולויזציה-מחדש של שטרסבורג וסביבתה בשלהי המאה השבע-עשרה, לאחר כיבוש האזור בידי צרפת הקתולית.

מנזרי הנשים במרחב הקתולי בעקבות ועידת טרנטו

לקריאת התיגר של לותר על אידיאל הנזירות הייתה אפוא השפעה מורכבת על גורלן של כל אותן נשים שחיו במנזרים עד שהחלה הרפורמציה בהנהגתו. אולם השפעתה לא הסתכמה בכך. בעקבות הביקורת הלותרנית על חיי הפרישות הפכה הנזירות הנשית לאחד הנושאים המרכזיים שהעסיקו גם את ראשי הכנסייה הקתולית, כשהתפנו סוף-סוף להתמודדות שיטתית עם טענות הרפורמטורים הפרוטסטנטים. ועידת הכנסייה שהתקיימה בעיר טרנטו (Trento) שבצפון איטליה בשנים 1545–1563, שהחלטותיה ביטאו דחייה מפורשת של עיקרי האמונה הפרוטסטנטיים, דחתה בין היתר את ביקורתו של לותר על רעיון הפרישות המינית שחיי הנזירות הושתתו עליו. ראשי הכנסייה שבו והצהירו בוועידה, שחיים של פרישות נעלים רוחנית על חיי נישואים, ואף שהכירו בסכנות הגלומות בחיי הנזירות, גרסו שהן נובעות מהפקרותם של נזירים ונזירות בודדים ולא מעצם הטבע האנושי. הוועידה ביקשה לבסס מנגנון פיקוח, שיבטיח את התנהגותם הנאותה של הנזירים והנזירות במסדרים השונים ויבטל את העילה לביקורת הפרוטסטנטית על חיי הנזירות. בדומה ללותר, שהוטרד במיוחד ממעורבות נזירות בקשרים שאופיים מיני, גם הבישופים והתאולוגים שגיבשו את החלטות ועידת טרנטו – החלטות שעיצבו במידה רבה את אופייה של הקתוליות מאמצע המאה השש-עשרה ועד למאה השמונה-עשרה – ייחסו חשיבות עליונה למשטור המיניות הנשית. במושב האחרון של הוועידה הוכרו הצורך בקלאוזורה (clausura), קרי סגירה פיזית מוחלטת של הנשים במנזריהן, לרבות באותן קהילות, שנוסדו מלכתחילה כדי לספק שירותי חינוך או סעד ושחברותיהן לא נדרו את כל נדרי הנזירות (אלא רק את נדרי הפרישות, העוני והציות), ולכן היו פטורות עד אז מהמחויבות להסתגר מהחברה במנזר מבודד.

יש לציין, כי ההקפדה על סגירתן של נשים דתיות במנזרים ובידודן מהעולם עמדה עוד לפני פרוץ הרפורמציות הפרוטסטנטיות בראש מעייניהם של מנהיגי התנועה הידועה בכינוי "תנועת התיקון האובורוונטית", שפעלה במסדרים הדתיים הגדולים למן המאה הארבע-עשרה ואילך. אף שמאמצייהם של מנהיגי תנועת התיקון האובורוונטית בכל הנוגע לנזירים ולכמרים התמקדו בהיבטים אחרים, כמו ויתור

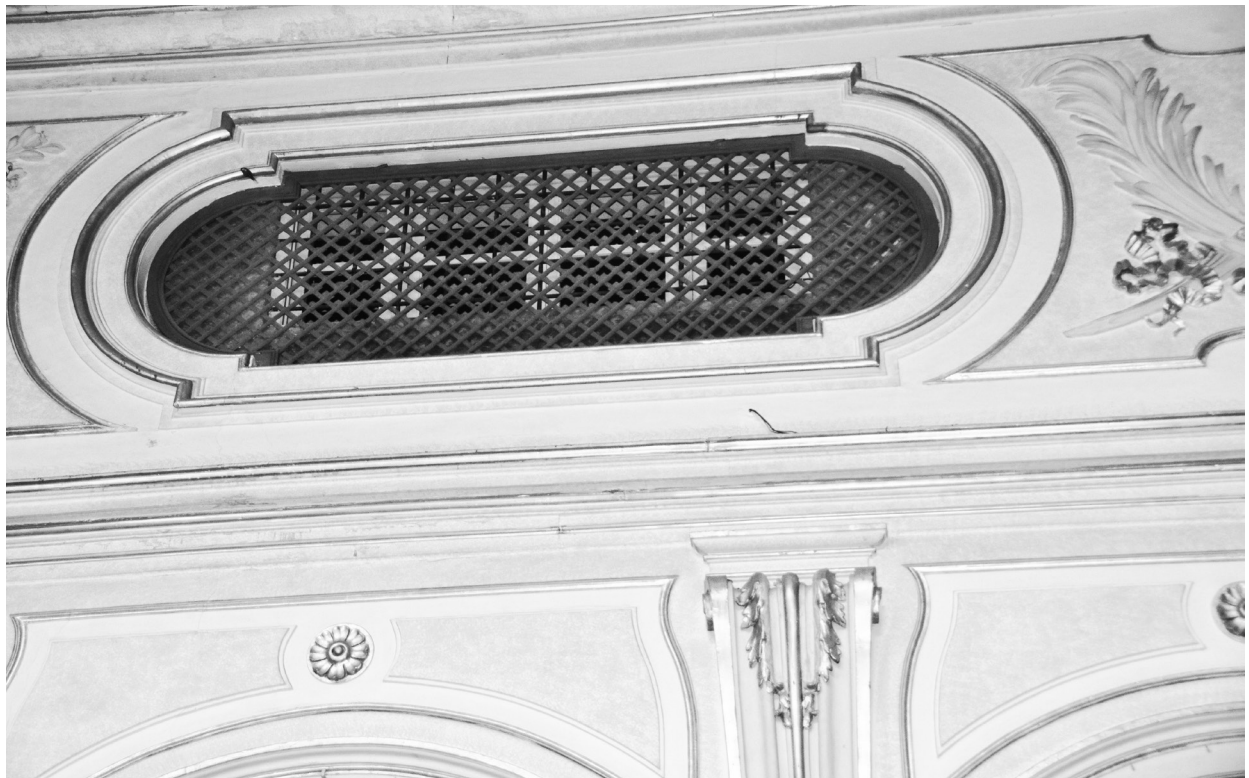
על רכוש פרטי ואימוץ שיטות סיגוף מחמירות, בכל הנוגע לנשים ריכזו מתקני הדת הקתוליים את מאמצייהם בהבטחת ניתוק קהילותיהן מהחברה החילונית. בעצם הדרישה במושב האחרון של ועידת טרנטו להקפיד על קלאוזורה, כלומר על סגירתן הקפדנית של הנזירות במנזרים, לא היה אם כך כל חידוש. ואף-על-פי-כן, החלטות הוועידה בעניין זה היו לקו פרשת מים בתולדות הנזירות הנשית בעולם הקתולי מכמה וכמה סיבות.

ראשית, להחלטות הוועידה היה תוקף מחייב ביחס לכל קהילות הנשים הקתוליות, לרבות אלה שחברותיהן נהנו עד אז מזכויות יתר, שפטרו אותן מסגירה במנזרים ואפשרו להן לעסוק בפעילות צדקה הדורשת מגע עם העולם החילוני. שנית, כדי להבטיח את יישום החלטות הוועידה הוכפפו כל קהילות הנשים לכישופים. אלה פיקחו על איטום דלתות המנזרים, והקפידו על התקנת שבכות בחלונותיהם הפנימיים של המנזרים ועל בניית חומות גבוהות, שנועדו להפוך את הנזירות לבלתי-נראות לעוברים ושבים ולמנוע מהנזירות עצמן לראות את המתרחש בחוץ. הבישופים אף נדרשו לבקר במנזרים כדי לוודא את בידודם המוחלט מהחברה. שלישית, התמקדות הוועידה בסגירתן הקפדנית של נשים במנזרים כדי להבטיח את ניתוקן מהעולם הסובב הבחינה בבירור בין התפקידים, שנדרשו נזירים קתולים למלא במסגרת המאבק המר נגד הפרוטסטנטים, לבין התפקידים שהיו פתוחים בפני נזירות.

הכנסייה עודדה גברים לבטא את דבקותם הדתית באמצעות ההתגייסות למערכה על נשמותיהם של המאמינים. נזירים שמילאו תפקידים של אינקוויזיטורים ומטיפים הנהיגו את המאבק לבליתם התפשטותם של רעיונות פרוטסטנטיים ולהשבת "מינים" (הֶרֶטִים) רבים ככל האפשר לחיק הכנסייה הקתולית. נזירים אחרים היו למיסיונרים; באמצעות ניצור עובדי אלילים מחוץ ליבשת אירופה ביקשו לפצות על אובדן הנשמות הקתוליות שעברו למחנה הפרוטסטנטי. היו אף נזירים קתולים שהשתתפו בניסיונות להמיר את דתם של מוסלמים ושל יהודים. אותם נזירים שהצטרפו למסדרים הקתוליים הוותיקים ולא להחדשים – ובעיקר למסדר הישועי, שהפך לחוד החנית של המיסיון הקתולי בעולם – נתפסו כ"חייליו של ישו". אך מהמחשבה על חיילות ממין נקבה נחרדו ראשי הכנסייה. לא במקרה הוגבל המסדר הישועי לגברים בלבד, ולא כלל בתוכו אגף נשי. כשהאנגלייה הקתולית מרי וורד (Ward) ניסתה לייסד מסדר נשי מקביל לזה הישועי, שהתבסס על התקנון הדתי (Regula) הישועי, וחברותיו – כמו הנזירים הישועים – לא חויבו לחיות חיים של הסתגרות במנזרים המנותקים מסביבתם, היא נתקלה בהתנגדות עזה.

מנזר סנטה צ'ציליה אין טרסטוורה (Trastevere) ברומא. למעלה: החומה החיצונית; למטה: חלון פנימי בכנסייה שדרכו היו אמורות הנזירות לראות את הנעשה בכנסיית המנזר שלהן

וורד, שנמלטה ממולדתה האנגליקנית כדי להצטרף למנזר בארצות השפלה, שמה לה למטרה להציל ילדות מציפורני הפרוטסטנטים באמצעות הקמת מוסדות שיעניקו להן חינוך קתולי. עם זאת, כשביקשה להשיג הכרה כנסייתית ב"גבירות האנגליות" (The English Ladies) נענתה בסירוב. בשנת 1631 אף הורה האפיפיור אורבנוס השמיני (כיהן בשנים 1623–1644) על חיסול כל הקהילות שוורד ייסדה בטענה, כי "תוך העמדת פנים של דאגה לישועת נשמות [...] מרי וחסידותיה] עשו מעשים רבים שאינם הולמים כלל את בנות מינן, את חולשתו [של מין זה] ואת הצניעות הנשית, ובייחוד אינם הולמים לכבודן של בתולות".² וורד עצמה נאסרה ובסופו של דבר שבה לאנגליה. שמה טוהר מאשמה של מרידה בכנסייה הקתולית רק במאה העשרים.

בתקופה שלאחר ועידת טרנטו דחו אפוא ראשי הכנסייה כל ניסיון לכיסוס מודל נשי מקביל ל"חייליו של ישו", ואת תרומת הנזירות לכנסייה הלוחמת (Church Militant) צמצמו לתפקיד "כלותיו של ישו", תפקיד שסימל את ניצחון הקתוליות על הפרוטסטנטיות בעצם האימוץ של חיי נזירות. הנזירות האידיאליות של הכנסייה הקתולית בתקופה זו היו בתולות והיו אמורות לשמור את בתוליהן לחתנן האלוהי. השמירה על תומתן היא שהצדיקה את בידודן בקהילות סגורות של נשים בלבד, אך אלה הוכפפו לפיקוחם של גברים בעמדות כוח – הבישופים. כמו בכנסיות הפרוטסטנטיות הממוסדות, גם הכנסייה הקתולית שמרה את תפקידי הסמכות הכנסייתיים לגברים בלבד, ואפילו נזירות שהקדישו את חייהן לאל הוסיפו להיות תלויות בהייררכייה הכנסייתית הגברית לקבלת הסקרמנטים – שוועידת טרנטו שבה והכריזה עליהם כתנאי הכרחי לגאולת נשמותיהם של המאמינים. בדומה למתקנים הפרוטסטנטים, גם ראשי הכנסייה הקתולית התקשו לדמיין קיום נשי שלא במסגרת פטריארכלית שבה כל הנשים כפופות למרותו של גבר, לרבות הנשים שלא נישאו מעולם. חששם ממעורבותן של נשים בזירה הציבורית הביא את מנהיגי הקתוליות לדגול בדחיקתן לספירה של משפחה או של מנזר סגור.

אכיפת ההחלטות של ועידת טרנטו בכל הנוגע לחיי הנזירות, בדומה ליישום החלטותיה בתחומי חיים אחרים, הייתה תלויה בשיתוף הפעולה של השלטונות. השליטים ומועצות הערים בחבלי הארץ הקתוליים, שנמנו עם האליטה המקומית שבנותיה איישו את המנזרים, ששו לאכוף את החלטת הוועידה בדבר הסגירה הקפדנית של הנשים במנזרים, משום שסברו כי הדבר יעלה את יוקרתם, ויבטיח את שמירת תומתן של הנזירות ואת כבוד משפחותיהן. אך הדרישה לחיים המוקדשים לתפילה ולהגות

דתית במנותק מהחברה הסובבת התנגשה עם אידיאל אחר שהכנסייה הקתולית האדירה בעידן הרפורמציה – חשיבותם של מעשים טובים. לעומת הרפורמטורים הפרוטסטנטים, שגרסו כי רק חסד האל והאמונה שהוא נוטע בלבבות נבחריו יבטיחו את הגאולה וכי מעשי האדם אינם יכולים להשפיע על סיכוייה, התאולוגים הקתולים שבו והדגישו את מרכזיותם של מעשי החסד והצדקה. רבים מהמאמינות והמאמינים הקתולים במאה השש־עשרה ביקשו לבטא את מחויבותם ואת התלהבותם הדתית באמצעות עזרה למגורים חלשים בחברה ובשירותי סעד, טיפול וחינוך שהקימו למענם.

אחד הביטויים המוקדמים ליוזמה ממין זה, שראשיתה עוד לפני כינוסה של ועידת טרנטו, ניכר בפעולתה של הטרציארית הפרנציסקנית אנג'לה מריצי' (Merici), ילידת העיר ברשה (Brescia) שבצפון איטליה. טרציאריות היו נשים "דתיות למחצה", שקיבלו על עצמן חלק מנדרי הנזירות והיו מסונפות למסדרים דתיים, אך לא היו מחויבות לחיים של הסתגרות במנזר. עד לנעילת ועידת טרנטו חיו טרציאריות רבות בבתים פרטיים, ואחרות התאגדו בקהילות שקיבלו אישור כנסייתי רשמי. מריצי' וקבוצת הנשים שהתאגדה סביבה, רווקות ואלמנות, ביקשו להקדיש את חייהן לסיוע לעניים, ליתומים ולחולים באזורים שנפגעו קשה מהפלישות הצבאיות בתקופת מלחמות איטליה (1494–1530), והתמקדו בעיקר בהענקת שירותי חינוך לבני עניים. מריצי' קראה לקבוצה על שם אורסולה הקדושה, ואף ניסחה בשבילה תקנון דתי. התקנון, שאושר בידי האפיפיור בשנת 1535, אפשר לאורסוליניות לחיות מחוץ למנזרים, ומקצתן אף המשיכו להתגורר בבתי משפחותיהן, ואף על־פי־כן, לאחר מותה של מריצי' תנועתן הוגבלה, והן אולצו לעטות לבוש כמו־נזירי והוכפפו לפיקוח הבישופים המקומיים. מכיוון שרוב חסידותיה של מריצי' באו ממוצא חברתי נמוך, העובדה שלא היו סגורות במנזרים לא הדאיגה במיוחד את האליטות המקומיות. מעמדן החברתי וההערכה שרחשו בישופים תומכי־רפורמה לפועלן החינוכי אפשרו לאורסוליניות להמשיך ולפעול מחוץ לכותלי המנזרים גם בעשורים שלאחר נעילת ועידת טרנטו. קרלו בורומאו (Borromeo), הארכיבישוף של מילנו, אף התרשם עד כדי כך מהמפעל החינוכי של האורסוליניות, שהזמין אותן לעירו כדי לסייע להבטחת טוהר אמונתם הקתולית של תושבי מחוז הכהונה שלו. ממילנו הרחיבו האורסוליניות את פעילותן לאזורים שווצריים וגרמניים, ובתום מלחמות הדת שהתנהלו בצרפת במחצית השנייה של המאה השש־עשרה בין קתולים להוגנוטים (שהיו קלוויניסטים) הן הפכו לפופולריות

אנג'לה מריצי מסבירה את עיקרי התקנון האורסוליני לחסידותיה, המאה השבע-עשרה

נדרי נזירות מלאים וקבועים אלא נדרים פרטיים וזמניים, שהאורסוליניות חידשו מדי שנה בשנה. אורסוליניות שמאסו בחיי המסדר יכלו להימנע מחידוש נדריהן, לשוב למשפחותיהן ולתבוע מהן נדוניה שתאפשר להן להינשא – מצב שמשפחות האליטה הסתייגו ממנו. בעקבות לחצי המשפחות אולצו כל האורסוליניות בצרפת להפוך לנזירות לכל דבר ולנדור את נדרי הנזירות המלאים, שחייבו אותן לשארית חייהן. במהלך המאה השבע-עשרה נאסר על כל קהילות האורסוליניות לעסוק בפעילות חינוכית מחוץ למנזריהן, אם כי בכל מנזר הותר להן לשכן באגף ייעודי תלמידות בתנאי פנימייה. האורסוליניות אמנם

במיוחד במדינה זו, משום שפעילותן נחשבה חיונית ביותר לבלית התפשטות הקלוויניזם. עד מהרה החלו נערות רבות בנות המעמדות הגבוהים להביע את רצונן להצטרף למסדר האורסוליני.

דווקא הצלחתן המסחררת בצרפת הייתה לאורסוליניות לרועץ. בני משפחות האליטה הסתייגו מכך שבנותיהן, שהצטרפו למסדר, אינן סגורות במנזרים ואינן מחויבות לנדרי נזירות מלאים. הם פחדו שמגע האורסוליניות עם החברה החילונית יוביל לשערוריות מיניות שיפגעו בכבוד המשפחה. לא פחות מכך הם חששו משום שנדרי הציות, הפרישות המינית והעוני שהאורסוליניות נדרו לא היו

נסגרו במנזרים, אך ההיתר לקבל תלמידות ולהורות אפשר להן להכניס פלח של החברה החילונית לתוך קהילותיהן. אף שבאחדים ממנזרי האורסוליניות קיבלו החברות את עקרון הקלאוזורה בשמחה, בקהילות אחרות עוררה האכיפה של דרישת ההסתגרות התמרמרות עזה. היסטוריונים נוטים לקשר בין התקפי האיחוז השטני ההמוני שפרצו בכמה מנזרי אורסוליניות במאה השבע-עשרה למחלוקות שפרצו בין חברותיהם ולאילוץ של נשים, שהצטרפו למסדר הכפוף לתקנון דתי מסוים, לשנות את אורח חייהן ולהפוך לנזירות ברוח החלטות ועידת טרנטו. מנזרי האורסוליניות שהוקמו בעולם החדש כבר נוסדו כמנזרים סגורים, דבר שמנע מהנזירות לתרום תרומה של ממש לניצור האוכלוסייה הילידית המקומית. הדבר עולה למשל ממכתביה מלאי התסכול של הנזירה מארי דה ל'אינקרנסיון (de l'Incarnation), שנשלחה לעמוד בראש מנזר אורסוליני בצרפת החדשה (קנדה כיום) אך פעילותה המיסיונרית הוגבלה בשל המחויבות לקלאוזורה.

במהלך המאה השבע-עשרה, בתגובה לדחייה הפרוטסטנטית של חשיבות המעשים הטובים ועל רקע המצוקות החברתיות שהתעוררו במקומות רבים בצרפת כתוצאה מההרס של שנות הלחימה הארוכות, נוסדו גם מסדרי נשים שהוקדשו לסיוע לחולים ולעניים. בשנת 1610 ייסדה האלמנה ז'אן דה שאנטל (de Chantal) את מסדר הוויזיטנדיניות (Visitandines), הוא "מסדר הביקורים". מטרתה המקורית הייתה לאפשר לנשים חסודות לבקר בבתייהם של עניים וחולים כדי לסייע להם. למנזרי הוויזיטנדיניות שהוקמו ביוזמתה הצטרפו רבות מנשות האליטה, והיא נאבקה בניסיונות להפוך אותם לקהילות סגורות. עם זאת, על אף מאמציה, גם הוויזיטנדיניות נדרשו בסופו של דבר להסתגר במנזרים. לאחר 1618 ייעודן המקורי – הביקור בבתייהם של חולים ועניים – נאסר עליהן, אך הותר להן לקבל למנזריהן נשים חילוניות בנות המעמדות הגבוהים לתקופות קצובות של התבודדות רוחנית, תפילה ומדיטציה בהשפעת אורח החיים הדתי של הנזירות. כמו האורסוליניות, אם כן, גם הוויזיטנדיניות הצליחו להכניס משהו מן העולם החילוני אל תוך מנזריהן, שהופרדו מהעולם הסובב במצוות הבישופים הצרפתים.

מסדר הנשים היחיד בעידן הרפורמציה שלא נכשל בניסיון לאפשר לחברותיו לעסוק בפעילות חברתית מחוץ לכותלי המנזרים היה מסדר "נערות הצדקה" (Filles de la Charité), גם "משרתות הצדקה", שייסדה רועת הצאן מרגריט נאזו (Naseau) כדי לסייע לארגון הצדקה של נשות האליטה הנשואות, "גבירות הצדקה" (Dames de la Charité). בדומה לאורסוליניות הראשונות בברשה של ראשית המאה

השבע-עשרה, גם נערות הצדקה בצרפת של המאה השבע-עשרה נולדו למשפחות עניות, וכיוונו את מעשיהן לעזרה לנזקקים. מכיוון שהן לא השתייכו לאליטה החברתית, השלטונות לא לחצו על רשויות הכנסייה לסגור אותן בקהילותיהן. בשנת 1645 הן השיגו אישור לפעילותן מהארכבישוף של ליון, ואילו בשנת 1668 האפיפיור עצמו אישר את התקנון הדתי שאפשר להן לנודד נדרי נזירות פשוטים ולא להתחייב לחיים של סגירות במנזר.

נערות הצדקה לא בחלו גם בעבודה הפיזית הקשה ביותר שנדרשה כדי להקל את סבלם של החלכאים והנדכאים בחברה. הן הקימו וניהלו בתי חולים, בתי יתומים ובתי ספר לילדות עניות, ונהגו לערוך ביקורים אצל אסירים ובספינות עבדים. במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה ובמאה השמונה-עשרה התפשט מסדרן מצרפת לפולין ולספרד, ובעידן המודרני הוא התרחב אל מחוץ לגבולות אירופה. היה זה מסדר הנשים הראשון שהוקם כמסדר לבנות עניים, ובאופן פרדוקסלי, דווקא מוצאן החברתי הנמוך של נזירותיו הוא שאפשר להן להמשיך ולממש את ייעודן הדתי בלי להיפרד מהעולם הסובב ולהסתגר במנזרים.

לעומת צרפת, שבה המאמצים להבטיח את הסתגרות הנשים במנזריהן החלה רק לאחר תום מלחמות הדת, במאה השבע-עשרה, באזורים אחרים של אירופה הקתולית, ובראש ובראשונה ספרד, הביעו השלטונות את תמיכתם הנלהבת בסגירת כל הנשים במנזריהן כבר מייד לאחר סיום ועידת טרנטו. הנשים שהכנסייה העלתה על נס כדוגמה להתנהגות מופתית בשנים שלאחר מכן היו אותן נזירות שהפנימו את הדרישה להסתגרות במנזרים המבודדים מהעולם. המפורסמת שבהן הייתה המיסטיקנית הספרדייה תרזה מאווילה (de Ávila). תרזה, נצר למשפחת מומרים, נחרדה מהסיאוב של המנזר הכרמליטי שהצטרפה אליו וביקשה להקים מנזר מתוקן ומחמיר יותר. את התקנון הדתי של מנזר זה היא חיברה בעצמה, והוא היה למנזר הראשון של מסדר הכרמליטיות היחפניות, שהברותיו קיבלו על עצמן את כל נדרי הנזירות והתחייבו לקיים אורח חיים מחמיר במיוחד. תרזה, שהפנימה את האידאולוגיה המקפידה על ניתוק מהחברה החילונית ומגדירה אותו כחיבת החשוב ביותר של הנזירות הנשית, גזרה על הנזירות במסדרה הסתגרות מוחלטת, ואסרה עליהן לפגוש אפילו את בני משפחותיהן. הן נדרשו להקדיש את זמנן למדיטציה ולתפילה בהתאם לספרי הדרכה שתרוה חיברה, ספרים שנפוצו עד מהרה אל מחוץ למנזרים ונודעה להם השפעה אדירה בעידן התחייה הקתולית. בחיבורים אלה הדגישה תרזה את צייתנותה של הנזירה לגברים הממונים על מסדרה בהיררכייה הכנסייתית, את שפלות רוחה ואת ענותה.

צבע תלבושתן של הנזירות הקונספסיוניסטיות. בתמיכת המיסיונרים הפרנציסקנים נפוצו עד מהרה השמועות על חוויותיה הנסיות של מריה, שהפכו אותה ל"מיסיונרית שברוח", אך הדיווחים עוררו את חשד האינקוויזיציה הספרדית. אף שחקירתה של הנזירה המיסטיקנית הסתיימה בלא כלום, וחיבורה עב־הכרס על תולדות הבתולה מריה התפרסם בדפוס לאחר מותה, הכנסייה הקתולית מעולם לא הכירה בקדושתה.

המרת דתן של צעירות יהודיות

כפי שמלמדים קורותיהן של מרי וורד, מארי דה ל'אינקרנסיון ומריה דה אגרדה, הכנסייה הקתולית הייתה נחושה במאמציה למנוע מנזירות להשתתף באופן פעיל במאבק בפרוטסטנטים ובניצור הילידים מחוץ לשטחי אירופה. אף־על־פי־כן, ראשי הכנסייה הביעו נכונות לאפשר ל"כלותיו של ישו" לבטא את אדיקותן בלי לצאת מכותלי המנזר – בדאגה להינכונן הקתולי של נערות או בהגברת אמונתן של נשות האליטה בצרפת שלאחר שוך מלחמות הדת. בחלק האחרון של מאמר זה ברצוני להצביע על תחום פעילות נוסף במערכה הקתולית, שבו הותר לנזירות להשתתף בלי לצאת ממנזריהן ושלא זכה כמעט להתעניינות במחקר ההיסטורי עד כה: תפקיד המפתח שנוזירות איטלקיות מילאו בסיוע להמרת דתן של נערות יהודיות לנצרות, ובקליטתן כנזירות לאחר הטבלתן.

כדי להבין את חשיבותה של פעילות זו יש להקדים כמה מילים על המשמעות של ניצור היהודים במסגרת התגובה הקתולית לרפורמציות הפרוטסטנטיות. ניצור היהודים, שבגלל סירובם להכיר באלוהותו של ישו נחשבו לבני עם קשה עורף, היה המטרה הראשונה במעלה למאמצי ההמרה מאז ניצורם של הפגאנים באירופה בימי הביניים המוקדמים. בשל התפיסה האסכטולוגית, שראתה בניצור היהודים שלב הכרחי בתוכנית האלוהית, נעשו במהלך כל ימי הביניים מאמצים לשכנע יהודים להתנצר, ובמאות הארבע־עשרה והחמש־עשרה אף הביאו רדיפות אכזריות בחצי האי האיברי להמרות דת המוניות. עם זאת, יש לזכור כי אלו לא היו תוצר של מדיניות כנסייתית רשמית. רק במאה השש־עשרה, לאחר שהתברר היקף הסכנה שמשקפה מהאיום הפרוטסטנטי, החלו ראשי הכנסייה הקתולית לגבש מדיניות שיטתית וממוסדת כדי להחיש את הגשמת המטרה הנכספת של ניצור היהודים כולם. הם הסתייגו מהמרות בכפייה ישירה – כלומר באיום במוות, כפי שאירע בספרד ובפורטוגל – מכיוון שמבחינה תאולוגית, ההתנצרות הייתה אמורה להתרחש כתוצאה מ"הפיכת לב"

בהשוואה לנשים כאנג'לה מריצ'י, ז'אן דה שאנטל ומרגריט נאזו, שמרנותה של תרזה בולטת. היא התמקדה רק ברפורמה פנים־מנזרית ולא ניסתה לפעול למען החברה בכללותה. בניגוד בולט למרי וורד, היא השלימה עם העובדה שהנזירות, "כלותיו של ישו", אינן יכולות להפוך לחיילות של ישו – בשונה מהנזירים, שהורשו להשתתף באופן פעיל במאבק נגד המינים והכופרים. במקום לשאוף להשתתף במיסיון הפעיל נגד חסידיהם של לותר וקלווין, תרזה ייחסה לייסודם של מנזרי כרמליטיות חדשים תפקיד חשוב בהבטחת הניצחון על הפרוטסטנטים, שביטלו באותן שנים את המנזרים הקתוליים מצפון להרי האלפים. היא אף הורתה לנזירות במסדרה לתרום להצלחת המערכה הקתולית באמצעות תפילות למען המיסיונרים ולמען הכנסייה. תרזה סברה כי הנזירות במסדרה, החיות חיים של פרישות מינית בבידוד מוחלט, הן עדות חיה לצדקת הכנסייה הקתולית – משום שהן מפריכות את הביקורת על עצם האפשרות של חיי נזירות נטולי הטא ומוכיחות, כי אלה נעלים יותר מכל אורח חיים אחר.

ההפנמה המלאה של רוח ועידת טרנטו בפועלה הדתי של תרזה אפשרה לה להגיע למעמד של מנהיגה דתית חשובה עוד בימי חייה, וזיכתה אותה בהכרה כקדושה כבר בשנת 1622, פחות ממחצית המאה לאחר מותה. במאה העשרים הכנסייה הקתולית אף הכירה בה כ"מורת הלכה" ובזאת העניקה גושפנקה למעמד הסמכותי של כתביה. גורלה של מייסדת מסדר הכרמליטיות היחפניות משקף, אם כך, את היתרונות שהיו גלומים בהשלמה עם הדרתן של נשים מתחומי פעילות רבים שאפיינו את עידן התחייה הקתולית. ואף־על־פי־כן, היו נזירות שהתקשו להשלים עם המגבלות שוועידת טרנטו הטילה על נשים שביקשו לתרום להצלחת "הכנסייה הלוחמת". דוגמא לחוסר שביעות רצון ממגבלות אלה אפשר לאתר באופי החוויות המיסטיות שתיארה בת־ארצה של תרזה, מריה דה אגרדה (de Ágreda).

בשנת 1620 טענה מריה, אם מנזר שהשתייכה לפלג הקונספסיוניסטי (Las Concepcionistas), הדוגל בדוקטרינת עיבורה ללא־רבב של מריה) של המסדר הפרנציסקני, שהתנסתה בהימצאות בשני מקומות בה בעת, שעה שנישאה ברוחה אל מעבר לאוקיינוס האטלנטי – בלי שגופה יצא מגבולות מנזרה בספרד – והתגלתה בפני הילידים באזורים הנמצאים כיום בשטחי טקסס וניו מקסיקו שבארצות הברית כדי לסייע בניצורם. דבריה שיקפו את רצונה העז לפרוץ את חומות המנזר שבו הייתה חייבת להסתגר, גם אם ברוחה בלבד ולא בגופה. מיסיונרים פרנציסקנים ששבו לספרד סיפקו תימוכין לדבריה, כשסיפרו על טענותיהם של בני שבטים שונים באמריקה כי התגלתה לפניהם גבירה בגלימה כחולה,

(conversio) ולא מפחד. האפיפיורים בעידן הרפורמציות הדגישו אפוא את החשיבות של ניצור היהודים אך רק באמצעות מאמצי שכנוע שיטתיים, שכללו בין היתר את אילוץם להאזין לדרשות בשבת הנצרות ובהבטחת סיוע חומרי ליהודים ששקלו להתנצר. בשנת 1543 הכריז האפיפיור פאולוס השלישי (כיהן בשנים 1534–1549) על הקמת מוסד ברומא לקליטת יהודים שהביעו נכונות להתנצר, כדי לספק להם את כל צורכי מחייתם ובעיקר כדי לדאוג להדרכתם הדתית.

מכיוון שהיהדות קדמה לנצרות היא נתפסה באופן מסורתי כיריבה הדתית העיקרית שלה (להבדיל מהאסלאם, שהתפתח מאוחר יותר מהנצרות ונחשב לפלג של מינים סכיזמטים). משום כך, מלבד ה"פיצוי" שסיפקה המרת היהודים לקתוליות על אובדן הנשמות למחנה הפרוטסטנטי, במערכה הכללית נגד הפרוטסטנטיות נתפסה המרת דתם דווקא לקתוליות – ולא ללותרניות, לקלוויניזם או לזרם פרוטסטנטי אחר – כהישג חשוב וראוי. כמו מוסדות אחרים שהוקמו או נוסדו מחדש במסגרת התגובה הקתולית לרפורמציות הפרוטסטנטיות, שהבולט שבהם הוא האינקוויזיציה הרומית, גם בתי ההמרה (Case dei Catecumeni; "בתי המיועדים לניצור") שנוסדו בעקבות בית ההמרה הראשון ברומא היו אמורים לפעול בכל רחבי העולם הקתולי, אך בפועל יכלו האפיפיורים להבטיח את ייסודם רק בעזרת שיתוף פעולה עם הרשויות החילוניות המקומיות. לאחר גירוש היהודים מספרד ומדרום איטליה, אזור שהיה תחת שלטון ספרדי, לא הותר בשטחיהן קיום יהודי, ומלחמות הדת בין הזרמים הנוצריים היריבים בשטחי הקיסרות הגרמנית ובצרפת מנעו משליטים קתולים להפנות מאמצים שיטתיים לניצור היהודים שבארצותיהם. בערים האיטלקיות המרכזיות, לעומת זאת, המשיכו להתקיים קהילות יהודיות, ומשנות ה-40 של המאה השש-עשרה ואילך התמקדו המאמצים הקתוליים לניצור היהודים בעיקר בהן. הצעדים שנקטו ראשי הכנסייה לניצור מרצון של היהודים בעידן התחייה הקתולית היו נלהבים ונמרצים יותר מאי פעם. יש המעריכים, כי בין אמצע המאה השש-עשרה לסוף המאה השמונה-עשרה לפחות אחד או אחת מהצאצאים של כל המשפחות היהודיות בצפון איטליה ובמרכזה המירו את דתם לקתוליות.

גברים משורות הכנסייה מילאו תפקידים בכירים במערכה להמרת היהודים, בדומה לאלה שביצעו נזירים וכמרים במסגרת המאמצים למאבק בפרוטסטנטים ובניצור הילידים מחוץ לאירופה. אנשי הכנסייה הקתולית כתבו כתבי פולמוס, הטיפו ליהודים והיו אחראים להטבלתם של מי שהסכימו להתנצר. הם גם איישו את משרות

האינקוויזיטורים שבדקו תלונות על יהודים שהואשמו בניסיון למנוע מקרוביהם להתנצר, או על מומרים שנחשדו בחזרה ליהדות. נשים, ביחוד מקרב האליטה, השתתפו במאמצי ההמרה בכך שהתנדבו לשמש כסנדקיות בטקסי ההטבלה, אך יותר מכולן תרמו למערכה הנזירות.

כבר בימי הביניים נהגו בישופים מקומיים לשלוח למנזרים נערות ונשים יהודיות ששקלו להתנצר, כדי שתוכלנה להתרשם מאורח החיים האדוק של הנזירות ולהשתכנע בעליונותה של הנצרות על היהדות. השהות במנזר הייתה אמורה גם להקל עליהן את הניתוק ממשפחת המוצא שלהן ולהבטיח, שתודרכנה בעקרונות הדת הנוצרית בלי לסכן את תומתן. ראשי הכנסייה העריכו את הצלחת הנזירות שהופקדו על הדרכת היהודיות שהסכימו להתנצר עד כדי כך, שכאשר האפיפיור פאולוס השלישי בישר על ייסוד בית ההמרה הראשון ברומא הצהיר, שהאגף הנשי שלו יבוסס על המודל של מנזרי הנשים וינהל כמנזר.³ בשנת 1562 אף נוסד מנזר דומיניקני, שהיה מסונף לבית ההמרה ברומא, במטרה לקלוט את אלו מהמומרות שהיו מוכנות לאחר הטבלתן להפוך לנזירות.

הקמת המנזר הדומיניקני למומרות מעידה על החשיבות הרבה שייחס הממסד הכנסייתי לנזירות הנשית בתקופה של שידוד המערכות בעולם הקתולי. באותם ימים זכו יהודיות שנטבלו לנצרות והביעו את נכונותן להפוך לנזירות לעידוד נלהב לא רק ברומא אלא גם בערים איטלקיות אחרות, משום שהפרכתן ל"כלותיו של ישו" סימלה את הניצחון המוחלט של הקתוליות. הפרכתן של נערות יהודיות לנזירות נתפסה כביטוי לעליונותה של הקתוליות לא רק על היהדות אלא גם על כל הזרמים הפרוטסטנטיים שדחו את אידיאל הפרישות המינית. בכך שהן ניאותרו – או לפי הנרטיבים הרשמיים של הכנסייה, ביקשו בלהט דתי עז – לעשות את גלימת הנזירות ולהסתגר במנזר, שימשו היהודיות לשעבר הוכחה חיה לצדקתה של הקתוליות המנצחת.

מחוץ לרומא המשיכו מנזרי הנשים הוותיקים לקלוט לקהילותיהם מומרות שקיבלו על עצמן את נדרי הנזירות, והיו למוסדות העיקריים שהבטיחו את התנצרות היהודיות, משום שקצב ההקמה של בתי ההמרה בצפון איטליה ובמרכזה היה אטי. בערים אחרות החלו בתי ההמרה לפעול רק במהלך המאה השבע-עשרה, ואילו באחרות לא הגיעו התוכניות להקמתם לכלל מימוש. בערים שבהן לא פעל בית המרה בעל אגף ייעודי לנשים המשיכו יהודיות שנחשבו כמועמדות לניצור להישלח למנזרים, כדי שהנזירות תקנינה להן את עיקרי הדת ותשמשנה מופת של התנהגות קתולית ראויה. אינקוויזיטור אחד התפעל כל כך מפעילות ההמרה שהובילו נזירות, עד כי המליץ באמצע שנות ה-50 של

חזיתו של SS. Annunziata all'Arco dei Pantani, המנזר שהוקם ברומא בשנת 1562 לקליטת מומרות מהיהדות שקיבלו על עצמן את נדרי הנזירות

באותו שלב בתי המרה ייעודיים הבעיה נפתרה, משום שתפקיד הנזירות בניצור יהודיות הפך למיותר, אך בפירנצה בית המרה החל לפעול רק בשנת 1636. בראשית 1583, לאחר שהרב והרופא היהודי יחיאל מפיוארו הוטבל והפך לנוצרי בשם ויטאלה מדיצ'י (Medici) אך בנותיו הבוגרות סירבו ללכת בעקבותיו, הפתרון המתבקש – לשלוח אותן למנזר כדי לשכנען בעליונות הנצרות על היהדות – נתקל בהתנגדות חריפה מצד אלסנדרו אוטוויאנו דה מדיצ'י (Medici), הארכיבישוף של פירנצה בשנים 1574–1605. אלסנדרו היה מחויב במיוחד ליישום החלטות ועידת טרנטו בכל הנוגע לסגירתן של נשים דתיות במנזרים, ובתקופת כהונתו כארכיבישוף אף פיקח על הבנייה של חומות חיצוניות, על איטום החלונות ועל התקנת השבכות במנזרי הנשים בפירנצה. לאחר שהשקיע

המאה השש־עשרה לשלוח למנזרים גם את בנותיהם של נוצרים־חדשים שנחשדו בהתייחות (צאצאי המומרים בכפייה מספרד ומפורטוגל), כדי להבטיח את חינוכן הקתולי.⁴

אף־על־פי־כן, לאחר נעילת המושב האחרון של ועידת טרנטו גברה הביקורת על הנוהג לשלוח יהודיות או בנות מומרים לחינוך מחדש במנזרים, שכן הנזירות נדרשו כעת לחיות את חייהן במנותק מהסכנות שבעולם החיצוני. קונפליקט שהתגלע בנושא בפירנצה בשנת 1583 חשף את המתח שנוצר בין המטרות השונות שהנחו את בכירי הכנסייה בשנים שלאחר הוועידה: השאיפה להגדיל את מספר המאמינים הקתולים ולהבטיח את התנצרותם של יהודים רבים ככל האפשר, לעומת המחויבות לסגירתן המוחלטת של הנשים במנזרים. בערים שבהן כבר פעלו

מאמצים רבים כל כך בהבטחת בידודן של הנזירות מהחברה הסובבת לא היה מוכן להתיר כניסה של נשים חילוניות למנזר, מה גם שבנותיו של ויטאלה לא היו סתם חילוניות – הן היו יהודיות שסירבו להיטבל לנצרות. במכתב שכתב החשמן ג'וליו אנטוניו סנטורי (Santori), הקרדינל של סנטה סוורינה (Santa Severina), ב־13 בינואר 1583, הסביר: "נראה לו [לארכיבישוף] יעיל יותר, מתוך הכבוד שיש לרחוש למנזרי הנשים, שהן [בנותיו של ויטאלה] תשהינה בביתם של קרובי משפחתו [של הארכיבישוף]" ולא בקרבת נזירות.⁵

בחודשים שלאחר מכן הובטחה הטבלתה של אחת מבנותיו של ויטאלה מדיצ'י, אך אחותה בת ה־18, שכבר לא נחשבה לקטינה ולכן נדרשה הסכמתה המפורשת להתנצרות, התעקשה לדבוק ביהדותה. בשלב זה החליט האפיפיור גרגוריוס השלושה־עשר (כיהן בשנים 1572–1585) שהמרת היהודייה הסוררת, האחרונה מבין צאצאיו של ויטאלה שנתרה איתנה בסירובה להתנצר, מצדיקה התגמשות בנוגע לבידוד מנזרי הנשים. לפיכך, למרות שהאפיפיור גרגוריוס ייחס חשיבות רבה לסגירתן הקפדנית של הנזירות במנזרים, ואף פרסם בשנת 1575 אזהרה כי כל העוברים על איסור הכניסה למנזרים בפירנצה ייענשו בחרם כנסייתי, ב־20 ביולי 1583 כתב מזכירו של האפיפיור לארכיבישוף של פירנצה: "האדון [האפיפיור] מעוניין בכך שאתה תשלח את בתו היהודייה של מאסטרו ויטאלה, הרופא המומר, לאחד ממנזרי פירנצה, כדי שאולי הודות לדוגמא של אותן אימהות [כלומר נזירות], [במנזר] שאלי תישלח היא תחליט לנחם את אביה ולחקות אותו על־ידי קבלת הטבילה הקדושה".⁶

האפיפיור גרגוריוס, שתמך בסגירתן של כל הנשים הדתיות בפירנצה – לרבות הטרציאריות – במנזרים מבודדים, היה מוכן להתיר את כניסתה של יהודייה למנזר, בתקווה שהקרבה לנזירות והמופת של התנהגותן האדוקה ימוטטו את התנגדותה העיקשת לקבלת הדת הקתולית. תקווה זו הוכיחה עצמה כמוצדקת: כמה חודשים מאוחר יותר דיווח ויטאלה מדיצ'י בשמחה, שבתו הבכורה ניאיתה סוף סוף להתנצר. בראשית חודש דצמבר הוטבלה הנערה היהודייה לנצרות בבית הטבילה של פירנצה, וקיבלה את השם גרציה (Grazia).

לעומת הארכיבישוף לבית מדיצ'י, שהתנגד לשיתופן של נזירות במערכה להמרת היהודים, בישופים תומכי רפורמות אחרים בתקופה שלאחר נעילת ועידת טרנטו היו מוכנים לחרוג באופן נקודתי מדרישות הסגירה המחמירות של הנשים במנזרים כדי לקדם את אחת המטרות החשובות

של "הכנסייה הלוחמת". בדומה לאפיפיור גרגוריוס, גם הקרדינל גרגוריו ברבריו (Barbarigo) – שנחשב תומך רפורמה מובהק והכנסייה אף הכירה בו לאחר מותו כקדוש – לא היסס לשלוח יהודיות לחינוך מחדש במנזרים בפדובה, שבה לא פעל בית המרה. בשנת 1673 הטביל ברבריו לנצרות את הילדה היהודייה שרה אלפרון. אלפרון בת העשר נחטפה מבית הוריה בסיוע אחיה, שנטבל לנצרות זמן לא רב קודם לכן וטען, כי בתור קרוב משפחה הוא זכאי "להקדיש" אותה לכנסייה. הילדה הועברה למנזר, ונזירותו הופקדו על הכנתה לטקס ההטבלה. גם במקרים אחרים, שבהם נערות יהודיות אכן הביעו את רצונן להתנצר, דאג ברבריו לשלוח אותן למנזרים כדי שתקבלנה הדרכה דתית. לאחר הטבלתן עודד ברבריו את הנערות להישאר במנזרים ולהיות לנזירות בעצמן, ולפחות שלוש הפכו ל"כלותיו של ישו". טקסי הפיכתן לנזירות ייצגו את ניצחונה המובהק של הקתוליות הן על היהדות והן על הזרמים הפרוטסטנטיים השונים.

בדומה למנזרי האורסוליניות והוויזטנדיניות בצרפת, מנזרי הנשים האיטלקיים שילדות ונערות יהודיות נשלחו אליהם הורשו, בסופו של דבר, להכניס אל בין כותליהם גורמים חילוניים גם לאחר אכיפת הדרישות המחמירות של סגירת המנזרים בעקבות ועידת טרנטו. במקרה של המנזרים האיטלקיים לא דובר רק בהכנסת נשים חילוניות רגילות כי אם בחילוניות שנתפסו כחוטאות וכסכנה רוחנית ודתית של ממש – סכנה שהארכיבישוף אלסנדרו רמו לה בינואר 1583. עם זאת חשוב לזכור, שהנזירות האיטלקיות הורשו לפעול למען אחת המטרות המרכזיות של הכנסייה הקתולית רק במקרים שבהם לא היה בית המרה פעיל בעירן. במקומות שבהם פעל בית המרה הן הודרו גם ממערכה זו. האידיאל הקתולי של "הכנסייה הלוחמת" לא הכיר בתפקידן כסוכנות המרה, ופועלן לניצור יהודיות לא סייע להן לבסס לעצמן מוניטין של קדושות בעידן התחייה הקתולית. לעומת זאת, פעילותם של עמיתיהן הגברים להמרת הדת של אוכלוסיות לא־קתוליות אכן תרמה לכיסוס תהילת הקדושה שלהם בתקופה זו.

בתי המרה הופקדו רשמית על ניצורן של יהודיות. הם היו אמורים לפעול בכל ערי המחוז ולהפוך את תפקידן של הנזירות למיותר. הזיקה בין הנזירות לבין מפעל ניצור היהודים הוגבלה למישור הסמלי בלבד, וזה מצא את ביטויו המובהק בטקס הקבלה למנזר של מומרות, נשים שהפכו מיהודיות ל"כלותיו של ישו" ושימשו הוכחה חיה לעליונות הרוחנית של רעיון הפרישות המינית שלותר וחסידיו דחו.

- Tamar Herzig, "For the Salvation of This Girl's Soul: Nuns as Converters of Jews in Early Modern Italy", *Religions* 8:11 (2017), 256.
- 4 תרגום שלי (מאיטלקית) מהמכתב עצמו. המכתב המקורי שמור ב־Archives Générales du Royaume ecclésiastiques 19283 ter, vol. 2 [Florence. Saint Office. XVIe-XVIIIe]. אני מודה לפרופ' ג'ון טדסקי על שאפשר לי לבחון את צילום המכתב שברשותו.
- 5 המכתב נמצא ב־Archivio Arcivescovile e Religiosi e] בפירנצה [Religiose, Professioni di monache, filza II
- 6

לקריאה נוספת

- Silvia Evangelisti, *Nuns: A History of Convent Life, 1450–1700* (Oxford, 2007).
- Tamar Herzig, "For the Salvation of This Girl's Soul: Nuns as Converters of Jews in Early Modern Italy", *Religions* 8:11 (2017), 252–265.
- Amy Leonard, *Nails in the Wall: Catholic Nuns in Reformation Germany* (Chicago, IL, 2005).
- Alessia Lirosi, "Monacare le ebre: Il monastero romano della SS. Annunziata all'Arco dei Pantani. Una ricerca in corso", *Rivista di Storia del Cristianesimo* 10:1 (2013), 147–180.
- Lyndal Roper, *The Holy Household: Women and Morals in Reformation Augsburg* (Oxford, 1989).
- Ulrike Strasser, "Early Modern Nuns and the Feminist Politics of Religion", *The Journal of Religion* 84:4 (2004), 529–554.
- Merry E. Wiesner, "Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation", in Andrew C. Fix and Susan C. Karant-Nunn (eds.), *Germania Illustrata: Essays on Early Modern Germany Presented to Gerald Strauss* (Kirksville, MO, 1992), 181–195.
- Gabriella Zarri, "Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars", in Judith C. Brown and Robert C. Davis (eds.), *Gender and Society in Renaissance Italy* (London, 1998), 193–212.

מקורות האיורים

- De Agostini Picture Library / תמונות בעמודים 33, 41 :
G. Dagli Orti / Bridgeman Images / אסאפ קריאייטיב
- Bildarchiv Foto Marburg / Bridgeman :37 בעמוד
Images / אסאפ קריאייטיב
- תמונות בעמוד 39: צילום: ענבר סטרולד-דעבול
- תמונה בעמוד 45: צילום: תמר הרציג

התהפכות הדתיות של המאה השש־עשרה לא הצליחו להביא לכיטולם של חיי הנזירות באירופה, כפי שלותר קיווה בראשית דרכו, אלא דווקא תרמו לגידול חסר תקדים במספר הנשים שנדרו את נדרי הנזירות בארצות קתוליות כאיטליה וספרד ומאוחר יותר גם בצרפת. אך בדומה למתקנים הפרוטסטנטים, גם ראשי הכנסייה הקתולית בעידן הרפורמציות הסתייגו מאקטיביות נשי. הם העדיפו לתעל את הלהט הדתי של נשים לבתי משפחותיהן או למנזרים סגורים, התנגדו לניסיונותיהן של נזירות לחרוג מתפקיד "כלותיו של ישו", וביקשו להגביל את חופש התנועה שלהן. יתרה מכך, אף שוועידת טרנטו הצהירה על עליונותם של חיי הנזירות, במאה השבע־עשרה החלו אנשי כמורה קתולים, ובראשם פרנסואה דה סאל (de Sales), להכיר בכך שלנשים רבות כלל לא ניתנה האפשרות לבחור באורה החיים הנזירי – משום שאבותיהן או אחיהן החליטו שעליהן להינשא – והם עודדו נשים חילוניות לאמץ אורה חיים של אדיקות קתולית גם במסגרת חיי המשפחה. בספרי ההדרכה שכתבו דה סאל ואחרים, בעיקר למען נשים נשואות, הם העניקו ממד של קדושה גם לחיי הנישואים. בסופו של דבר צמצמו האילוצים החברתיים והפוליטיים את ההבדלים בין גורלן של נשים בארצות הקתוליות לגורלן אחרותיהן בארצות פרוטסטנטיות. גם באירופה הקתולית וגם בחבלי ארץ פרוטסטנטיים נאלצו העומדים בראש הממסד הדתי להסכין לפשרות בנוגע לאפשרויות פעולתן של נשים בתחום הדתי. כשם שלותר עצמו נאלץ לבסוף להתיר את המשך קיומן של קהילות נשים במדינות הלותרניות, גם ראשי הכנסייה הקתולית ניאותו להגמיש במעט את דרישות הסגירה המחמירות של הנשים במנזרים – כפי שהוגדרו בוועידת טרנטו – כדי לאפשר לאורסוליניות, לוויזיטנדיניות, ל"נערות הצדקה" ולנזירות איטלקיות במקומות שלא פעלו בהם בתי המרה לקדם מטרות חשובות של "הכנסייה הלוחמת".

- 1 תרגום שלי מהציטוט המובא (בתרגום לאנגלית) כאן: Merry E. Wiesner, "Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation", in Andrew C. Fix and Susan C. Karant-Nunn (eds.), *Germania Illustrata: Essays on Early Modern Germany Presented to Gerald Strauss* (Kirksville, MO, 1992), 188.
- 2 תרגום שלי מהציטוט המובא כאן (בתרגום לאנגלית): Silvia Evangelisti, *Nuns: A History of Convent Life, 1450–1700* (Oxford, 2007), 21.
- 3 *Magnum Bullarium Romanum a Beato Leone Magno usque ad S.D.N. Benedictum XIII* (Luxemburg, 1742), vol. 1, 767